

Discourse analysis of the story of Mary (pbuh) in the Holy Quran based on Norman Fairclough's critical model

Ezzat Mollaebrahimi¹ | Mohammad Saleh Karami²

1. Corresponding Author, Professor, Department of Arabic Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Tehran, Tehran, Iran. Email: mebrahim@ut.ac.ir
2. Master's student, Arabic Language and Literature Department, Faculty of Literature and Humanities, University of Tehran, Tehran, Iran. Email: s.karami7979@gmail.com

Article info.	Abstract
Article type: Research Article Article history: Received 11 December, 2023 Received in revised form 01 February, 2024 Accepted 03 February, 2024 Published online 21 March, 2025 Keywords: Holy Quran, Virgin Mary (PBUH), Critical Discourse Analysis, Linguistic Context, Norman Fairclough.	Contemplating the meaning and reaching the significations of a literary work through the signs in its textual surface structure has always been one of the major concerns of literary critics from the past to the present. Discourse analysis, with its various approaches, branches and perspectives, seeks to unravel the mutual relationship between language and society, essentially probing the ideology governing texts. Norman Fairclough's Critical Discourse Analysis (CDA) theory is a renowned theory in discourse studies, aiming to examine the dominant power in the society where the literary work is produced by exploring the relationship between the internal and external criteria of the text through three levels: description, interpretation, and explanation. Accordingly, the present study seeks to analyze the story of the Virgin Mary (pbuh) based on Fairclough's critical discourse theory and a descriptive-analytical method at its three levels. The findings of the research indicate that there is an integral connection between the language, and the social and external context of the story of the Virgin Mary (pbuh) in the Holy Quran, which adds significant value to the Quranic narrative from both a textual and ideological perspective.
Cite this article: Mollaebrahimi, E., & Karami, M.S. (2025). Discourse analysis of the Story of Mary (pbuh) in the Holy Quran based on Norman Fairclough's critical model. <i>Journal of Ketab-e Qayyem</i>, 15(1), 107-125. DOI: http://doi.org/10.30512/kq.2024.20323.3710	
	© The author. Publisher: Meybod University.
DOI: http://doi.org/10.30512/kq.2024.20323.3710	

Extended Abstract

Introduction

Various meanings have been proposed for the concept of discourse; however, in general, "discourse has been defined as the verbal interaction between the speaker and the listener and the representation of a voice within a text" (Mills, 2003, p. 7). In other words, "discourse is the coherence or meaning in which information is presented as the foundation of speech" (Hari, 2009, p. 107). Critical discourse analysis (CDA) has its roots in critical linguistics. In 1979, a group of linguists following Halliday's systemic-functional linguistics, such as Fowler, Hodge, and Kress, laid the foundation for a critical approach to language by publishing the book *Language and Control*. They named this approach "critical linguistics." Norman Fairclough's critical discourse analysis is rooted in social constructivism. It "does not merely examine the structure of language but also investigates the individuals and institutions that employ certain methods for producing meaning from texts. (Makaryk, 2004, p. 160). Since the Holy Quran has a specific worldview and ideology and its discussions are also inseparable from culture and society, analyzing each of the discussions and stories reflected in this sacred book is of great value and importance. One of the most prominent analyses that leads to a deep understanding of the social context of a story and reveals the relationship between language and society is Critical Discourse Analysis (CDA). Examining and analyzing the narrative verses of the Holy Quran based on discourse analysis allows for a rereading of certain themes that lie hidden within the text and the story. Accordingly, the story of Maryam (pbuh) has been explored by the authors of this research due to its comprehensiveness, appeal, instructive points, and valuable techniques. The story in question has been examined based on Norman Fairclough's three-level model (description, interpretation, and explanation) to provide a comprehensive, useful, and methodical analysis of this artistic narrative in the Holy Quran.

Methodology

The present study seeks to analyze the story of the Virgin Maryam based on Fairclough's critical discourse theory at three levels using a descriptive-analytical method.

Findings

It is inferred from the findings of the study that the story of Mary (pbuh) has led to a greater understanding of the events of her time due to its eloquent language. For this reason, considering the structure and content of the story, this story has a valuable theme and message, and most of its words have an important and purposeful semantic load. Each of the semantic layers of this surah, in addition to being closely related to the other layers, is composed of numerous connotations and implicit meanings, through which, on the one hand, it shows the simultaneous feedback of the text and, on the other hand, it demonstrates the endless meanings of the Quran.

Conclusion

Studying the story of Mary (peace be upon her) in the Holy Quran based on Fairclough's theory and in response to the research questions yielded some results. At the descriptive level,

the story benefits from an eloquent language, enhancing the understanding of its events. Given its structure and content, the story carries a valuable theme and message, with very few instances of complex vocabulary. Most of its words bear a significant and purposeful semantic weight. Each layer of meaning in this surah is not only deeply interconnected with the other layers but also consists of multiple connotations, reflecting both synchronic relevance of the text in the modern era and the infinite depth of the Quranic meanings.

The repetitions in this story primarily relate to moral and educational concepts, which is a prominent feature. The spatial setting of the story is of great importance, as the mentioned locations align with the plot and outcome of the narrative.

At the interpretive level, significant factors and motives, influenced by various social approaches, play a role in shaping many of the events. In each of these events, individuals with distinct social statuses participate.

At the explanatory level, the effects of official discourse on social institutions and individuals were examined, so were the manifestation of official discourse characteristics in the speech of the story characters and their fates. The critical discourse analysis of the story of Mary (pbuh) in the Holy Quran clearly reveals the dominance of one agent over another in carefully crafted ideological-discursive formulations and unequal confrontations between individuals of differing statuses. From the perspective of narrative explanation, the most valuable messages of the story are portrayed by Mary (pbuh) herself. They are instances where she exemplifies sanctity.

گفتمان کاوی داستان حضرت مریم(س) در قرآن کریم بر اساس الگوی انتقادی نورمن فرکلاف

عزت ملاابراهیمی^۱ | محمدصالح کرمی^۲

۱. نویسنده مسئول، استاد گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تهران، تهران، ایران. رایانامه: mebrahim@ut.ac.ir
 ۲. دانشجوی کارشناسی ارشد، گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تهران، تهران، ایران. رایانامه: s.karami7979@gmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	هدف: مذاقه معنا و رسیدن به مدلولات اثر ادبی، به وسیله دال‌ها و نشانه‌های روساخت متنی، همواره یکی از دغدغه‌های مهم ناقد ادبی از گذشته تاکنون بوده است. تحلیل گفتمان با رویکردها، شاخه‌ها و نظرات متعدد خود در تلاش است تا روابط متقابل زبان و جامعه را گره‌گشایی کند و در واقع، ایدئولوژی حاکم بر متون را مورد کنکاش قرار دهد. نظریه تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف یکی از مشهورترین نظریات حوزه گفتمان‌کاوی به شمار می‌آید که تلاش می‌کند، ضمن بیان رابطه میان ملاک‌های درونی و بیرونی متن، قدرت مسلط بر جامعه‌ای را که اثر ادبی در آن شکل گرفته است، از طریق سه محور توصیف، تفسیر و تبیین مورد بررسی قرار دهد. این پژوهش، داستان حضرت مریم(ع) در قرآن را بر اساس نظریه فرکلاف تحلیل می‌کند.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۹/۲۰	روش پژوهش: پژوهش حاضر درصدد است با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی، داستان حضرت مریم(س) را بر پایه نظریه گفتمان انتقادی فرکلاف در سطوح سه‌گانه تحلیل کند.
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۱۱/۱۲	یافته‌ها: از یافته‌های تحقیق استنباط می‌شود که داستان حضرت مریم(س) به دلیل برخورداری از زبانی شیوا، موجب فهم هرچه بیشتر حوادث داستان شده است. به همین دلیل، با توجه به ساختار و محتوای داستان می‌توان گفت، این داستان بن‌مایه و پیامی ارزشمند دارد و بیشتر کلمات آن، دارای بار معنایی مهم و هدفمندی هستند. هر کدام از لایه‌های معنایی این سوره، علاوه بر آنکه ارتباط تنگاتنگی با لایه‌های دیگر دارد، از دلالت‌ها و معانی ضمنی متعددی تشکیل شده است که به واسطه آن، از سویی بازخورد هم‌زمانی متن را نشان می‌دهد و از سوی دیگر، پایان‌ناپذیری معانی قرآن را به نمایش می‌گذارد.
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۱/۱۴	نتیجه‌گیری: برآیند پژوهش نشان می‌دهد که میان زبان و بافت اجتماعی و بیرونی قصه حضرت مریم(س) در قرآن کریم انسجام و پیوند ناگسستنی وجود دارد که از جهت متن‌روایی و با نگاهی ایدئولوژی به داستان قرآنی ارزش خاصی می‌بخشد.
تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۱/۰۱	

استناد: ملاابراهیمی، عزت و کرمی، محمدصالح. (۱۴۰۴). گفتمان‌کاوی داستان حضرت مریم(س) در قرآن کریم بر اساس الگوی انتقادی نورمن فرکلاف.

کتاب قیّم، ۱۵ (۱)، پیاپی: ۳۲، ۱۲۵-۱۰۷.

DOI: <http://doi.org/10.30512/kq.2024.20323.3710>

© نویسندگان.

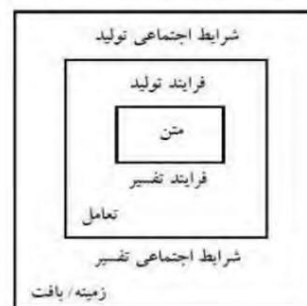
ناشر: دانشگاه میبد.

۱. طرح مسئله

معانی مختلفی دربارهٔ گفتمان^۱ ارائه شده است؛ اما در یک جمع‌بندی کلی، «گفتمان را مراد کلامی بین گوینده و شنونده و بازنمود یک صدا در دل یک متن دانسته‌اند» (میلز، ۱۳۸۲، ص ۷). به عبارتی، «گفتمان، تلازم یا معنایی است که در آن اطلاعات به صورت پایه گفتار ارائه می‌شود» (حری، ۱۳۸۸، ص ۱۰۷). گفتمان از مباحثی است که در زبان‌شناسی نوین به کار رفته و به سرعت در علوم انسانی وارد شده و امروزه کاربرد وسیعی یافته است. یکی از گونه‌های تحلیل گفتمان، گفتمان کاوی انتقادی است که در دهه‌های اخیر، در طیف وسیعی از پژوهش‌های ادبی و روان‌شناسی به کار گرفته شده است. «تحلیل گفتمان یا گفتمان کاوی، ایجاد سازوکار مناسب و اعمال آن در کشف و تبیین ارتباط گفته یا متن با کارکردهای فکری-اجتماعی است» (پارمحمادی، ۱۳۸۳، ص ۱۴۳). تحلیل گفتمان انتقادی، ریشه در زبان‌شناسی انتقادی دارد. در سال ۱۹۷۹م، گروهی از زبان‌شناسان پیرو مکتب نقش‌گرای هالیدی^۲ مانند فاولر^۳، هاج^۴ و کرس^۵، با انتشار کتاب «زبان و کنترل»، نگرش انتقادی به زبان را پایه‌گذاری کردند. آنان این رویکرد را «زبان‌شناسی انتقادی» نام نهادند. هدف از وضع این اصطلاح، آشکارکردن روابط پنهان قدرت و فرایندهای ایدئولوژی موجود در متون زبانی بود. زبان‌شناسان انتقادی این حرکت را جدایی از زبان‌شناسی توصیفی می‌دانستند که تنها به ساختار و صورت متن توجه دارد و کارکردهای اجتماعی آن را مدنظر قرار نمی‌دهد.

تحلیل گفتمان انتقادی نورمن فرکلاف، ریشه در سازه‌گرایی اجتماعی دارد و تنها «به بررسی ساختار زبان نمی‌پردازد، بلکه افراد و نهادهایی را بررسی می‌کند که شیوه‌هایی برای معناپردازی از متن دارند. بنابراین، در چهارچوب تحلیل گفتمان انتقادی، ساختارها و معنایی مورد گفتمان کاوی و تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرند که بار ایدئولوژیک داشته باشند» (مکاریک، ۱۳۸۳، ص ۱۶۰). به بیان دیگر، تحلیل گفتمان انتقادی قصد دارد، «به روشی نظام‌مند و با استفاده از مدلی سه بعدی، به کاوش در روابط نامعلوم بین متون پردازد و فرایندهای فرهنگی و اجتماعی آن را در سطح گسترده کشف کند» (فرکلاف، ۱۳۷۹، ص ۱۳۲).

نمودار ۱: مدل سه‌بعدی گفتمان و عناصر تشکیل‌دهنده آن و تعامل این عناصر با یکدیگر

¹. Discourse

². Halliday's functional linguistics

³. Fowler

⁴. Hodge

⁵. Kress

نکته محوری در تحلیل گفتمان انتقادی، «گونه مهمی از عملکرد اجتماعی آن است که دانش، هویت‌ها و روابط اجتماعی، از جمله مناسبات قدرت را بازتولید کرده و تغییر می‌دهد و هم‌زمان، ساختارهای اجتماعی به آن می‌بخشد» (یورگنسن و فیلیپس، ۱۳۸۹، ص ۱۲۸). از آنجایی که قرآن کریم دارای جهان‌بینی و ایدئولوژی خاصی است و مباحث آن نیز، جدای از فرهنگ و جامعه نیست؛ بنابراین، تحلیل تک‌تک مباحث و داستان‌های انعکاس‌یافته در این کتاب مقدس، از ارزش و اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. یکی از برجسته‌ترین تحلیل‌ها که موجب درک عمیق موقعیت اجتماعی یک داستان می‌شود و روابط بین زبان و جامعه را نمایان می‌سازد، تحلیل گفتمان انتقادی است. بررسی و تحلیل آیات روایی قرآن کریم براساس تحلیل گفتمان، سبب بازخوانی برخی مطالب می‌شود که در ورای متن و داستان نهفته است. بر این اساس، داستان حضرت مریم (س) به دلیل جامعیت، گیرایی، نکات پندآموز و تکنیک‌های ارزنده‌ای که دارد، مورد کنکاش نگارندگان در این پژوهش قرار گرفته است. قصه مورد بحث، بر اساس نظریه نورمن فرکلاف در سه سطح توصیف، تفسیر و تبیین بررسی شده است تا تحلیل جامع، مفید و روشمندی از این قصه هنری در قرآن کریم به دست آید. پژوهش حاضر در پی پاسخگویی به پرسش‌های زیر است:

- برجسته‌ترین گفتمان‌های موجود در بافت داستان مریم (س) کدامند؟

- ساختارهای مختلف سه سطح توصیف، تفسیر و تبیین فرکلاف در این داستان چگونه با مفاهیم ایدئولوژیک پس متن، هم‌خوانی پیدا کرده و در واقع، رابطه زبان و جامعه چگونه در این سوره جلوه یافته است؟

۲. پیشینه تحقیق

امروزه تحقیقات متعددی در زمینه تحلیل گفتمان انتقادی انجام شده است که ذکر همه آنها در این مجال نمی‌گنجد؛ اما از مطالعاتی که درباره داستان حضرت مریم (س) صورت گرفته است، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- حسن مجیدی؛ الهه ویسی و لیلا اکبرزاده (۱۳۹۱) در مقاله «تحلیل ساختاری داستان مریم مقدس به روایت قرآن کریم»، بر مبنای علم روایت‌شناسی داستان حضرت مریم (س) را بررسی کرده و پس از نشان‌دادن کنش‌های این روایت، ساختار کلی داستان، ارتباط پیرنگ و درون‌مایه آن را مورد ارزیابی قرار داده‌اند.

- علی‌باقر طاهری‌نیا و زهره حیدری (۱۳۹۳) در مقاله «ساختار نشانه‌ای شخصیت حضرت مریم (س) در قرآن کریم»، به بیان کارکرد نشانه‌ای شخصیت حضرت مریم (س) پرداخته‌اند و تنوع در به‌کارگیری رمزگان، نام‌شناسی، توصیفات و کنش‌های رفتاری این شخصیت را تحلیل کرده‌اند.

- اعظم‌السادات حسینی، مهدی مطیع و سیدمهدی لطفی (۱۳۹۷) در مقاله «تحلیل روایت‌شناختی داستان حضرت مریم (س) در قرآن کریم»، به تحلیل مؤلفه‌های روایت‌شناسی این داستان از جمله روایت‌گر، کنش‌گران، زاویه دید، دستور زبان و پیرنگ این داستان پرداخته‌اند.

- سودابه مظفری؛ علی اسودی و هدی یزدان (۱۳۹۸) در مقاله «تحلیل ساخت‌های گفتمان مدار در سوره مریم (بر اساس الگوی ون لیون)»، بر اساس الگوی شخصی، لایه‌های پنهان متن را شناسایی و مؤلفه‌های گفتمان مداری نظیر حذف، اظهار، فعال‌سازی، منفعل‌سازی، تشخیص‌بخشی، تشخیص‌زدایی، پیوندزدن و تفکیک‌کردن را بررسی کرده‌اند.

- صحبت اله حسونند (۱۳۹۸)، در مقاله «تحلیل متن سوره مریم براساس نظریه کنش‌گفتاری با تأکید بر الگوی جان سرل»، کوشیده تا به تحلیل کنش‌گفتارهای سوره مریم بپردازد.

- فاطمه‌سادات زیارتی؛ مینا جیگاره و سهیلا صلاحی‌مقدم (۱۳۹۹) در مقاله «بررسی زاویه دید در داستان حضرت مریم (س) بر

اساس الگوی وجهی-روایی پاول سیمپسون»، بر اساس مدل پیشنهادی خاصی به بررسی، تجزیه و تحلیل زبان‌شناختی زاویه دید در داستان حضرت مریم(س) پرداخته‌اند.

- علی نجفی ایوکی؛ نسرين جعفری و مریم نیک‌فخر (۱۳۹۹) در مقاله «بازآفرینی شخصیت حضرت مریم(س) در شعر معاصر عربی»، چگونگی حضور رمز دینی مریم مقدس را در شعر پنج شاعر معاصر عربی مورد نقد و ارزیابی قرار داده‌اند.

- مرتضی عرب (۱۳۹۹) در مقاله «تحلیل روایی داستان حضرت مریم(س) در قرآن کریم و عهدین بر پایه روش گریماس» سعی کرده است، براساس الگوی این ساختارگرا، به دستور زبان روایت دست یابد و یکی از شش نقشی را که در تقابل های دوگانه فرستنده - گیرنده، فاعل - مفعول و یاری کننده - بازدارنده قرار دارد، تحلیل کند.

- شهلا شکیبایی فر (۱۳۹۷) در مقاله «نقد روانشناختی سبک زندگی حضرت مریم(س) با رویکردی به نظریه پنجگانه رولان بارت»، در چهارچوب نظریه بارت و با تکیه بر تحلیل سطوح و لایه‌های متعدد رمزگانی، به نقد روانشناختی داستان قرآنی حضرت مریم(س) پرداخته است.

با توجه به آنچه در این بخش ذکر شد، می‌توان گفت تاکنون گفتمان کاوی داستان حضرت مریم(س) در قرآن کریم بر اساس الگوی انتقادی نورمن فرکلاف مورد بررسی قرار نگرفته است و موضوع مذکور در نوع خود جدید به‌شمار می‌آید.

۳. نظریه گفتمان انتقادی فرکلاف

از جمله نظریاتی که به فهم متن کمک شایانی می‌کند، تحلیل گفتمان است که تعاریف گوناگونی از آن ارائه شده است. برخی گفتمان را اصطلاحی قابل ارجاع در زبان‌شناسی می‌دانند که اغلب به معنی توالی‌های فراتر از جمله در گفتار و نوشتار است (داد، ۱۳۹۲، ص ۴۰۸). تحلیل گفتمان یک گرایش مطالعاتی بین رشته‌ای است که از اواسط دهه ۱۹۶۰ تا اواسط دهه ۱۹۷۰ در پی تغییرات گسترده علمی معرفتی در رشته‌هایی مانند انسان‌شناسی، جامعه‌شناسی، زبان‌شناسی و نشانه‌شناسی ظهور کرده است (فلاح و شفیعی‌پور، ۱۳۹۷، ص ۳۰). با توجه به تعریف گفتمان، تحلیل گفتمان انتقادی از چهار مفهوم بنیادین قدرت، جهان‌بینی، زبان و ایدئولوژی بحث می‌کند. در این روش، «باید ساختارهای اجتماعی ادراکی، یعنی آنچه معمولاً فرامتن نامیده می‌شود، در نظر گرفته شود و همزمان متن و ساختارهای خرد (لایه سطحی) و کلان (لایه عمقی) آن بررسی شود» (سلطانی، ۱۳۸۷، ص ۳۵). فرکلاف در تحلیل گفتمان انتقادی بر ایدئولوژی و قدرت تأکید دارد. از نظر وی «ایدئولوژی ابزار ایجاد و حفظ روابط قدرت در جامعه است و به وساطت زبان در نهادهای اجتماعی جریان می‌یابد» (فرکلاف، ۱۳۷۹، ص ۱۲۲).

تحلیل گفتمان به واکاوی در سطحی فراتر از جمله می‌پردازد. از نظر فرکلاف «سطوح تحلیل گفتمان از سه سطح می‌گذرد. سطح اول: گفتمان به مثابه متن (شامل تحلیل زبانی در قالب واژگان، دستور، نظام آوایی و انسجام در سطح بالاتر از جمله)، سطح دوم: گفتمان به مثابه تعامل بین فرایند تولید و تفسیر متن (بحث از تولید و مصرف متون) و سطح سوم: گفتمان به مثابه زمینه است که در آن سه مرحله (متن، تعامل بین مرحله تولید و تفسیر و زمینه اجتماعی) در سه سطح توصیف، تفسیر و تبیین بررسی و تحلیل می‌شوند» (نک: حدادی، ۱۳۹۱، ص ۳۰).

۱-۳. سطح توصیف

«توصیف»، اولین سطح از تحلیل گفتمان است که در آن خرد لایه‌هایی از جمله: ویژگی‌های ظاهری و ملموس متن همچون واژگان، جملات و ساختار متن، مورد توجه قرار می‌گیرد (فرکلاف، ۱۳۷۹، ص ۱۷۲). فرکلاف در این مرحله، پرسش‌هایی را بیان می‌دارد که محقق در تحلیل متن باید آنها را لحاظ کند و پاسخی برای آنها بیابد. این پرسش‌ها عبارتند از: «کلمات، واجد کدام ارزش تجربی هستند؟ چه نوع روابط معنایی (هم‌معنایی، شمول معنایی، تضاد معنایی) به لحاظ ایدئولوژیکی بین کلمات وجود دارد؟ ویژگی‌های دستوری واجد کدام ارزش‌های تجربی هستند؟ چه نوع فرایندهایی مسلط هستند؟ آیا کنش‌گر نامشخص است؟ آیا فرایندها همان‌هایی‌اند که به نظر می‌رسند؟ آیا از فرایند اسم‌سازی استفاده شده است؟ جملات معلوم‌اند یا مجهول؟ مثبت‌اند یا منفی؟ ویژگی‌های دستوری واجد کدام ارزش‌های رابطه‌ای هستند؟ از کدام وجه‌ها (خبری، پرسشی، دستوری) استفاده شده است؟ آیا بین ویژگی‌های مهم وجه‌ساز رابطه‌ای وجود دارد؟ آیا از ضمائر ما و شما استفاده شده است؟ اگر پاسخ مثبت است، نحوه استفاده از آن‌ها چگونه بوده است؟ جملات ساده چگونه به یکدیگر متصل شده‌اند؟ از کدام کلمات ربطی منطقی استفاده شده است؟ آیا جملات مرکب از مشخصه‌های هم‌پایگی یا وابستگی برخوردارند؟ برای ارجاع به داخل و بیرون متن از چه ابزارهایی استفاده شده است؟» (فرکلاف، ۱۳۷۹، صص ۱۶۷-۱۷۱).

۱-۳-۱. تبیین سطح توصیف داستان

با توجه به سؤالات مطرح‌شده در سطح توصیف، می‌توان گفت که داستان حضرت مریم (س) از انسجام و هماهنگی خاصی برخوردار است. به‌طور کلی، بازخوانی داستان حضرت مریم (س) براساس شیوه روایی سوم شخص است که خداوند متعال به عنوان نظاره‌گر در داستان قرار دارد و از نزدیک شاهد همه اتفاقات است. در داستان‌های قرآن کریم، راوی، دانای کل است و از احوال قهرمانان و شخصیت‌های داستان باخبر است و می‌داند چه اتفاقی افتاده یا خواهد افتاد؟ ساختار داستان حضرت مریم (س) در قرآن کریم به گونه‌ای است که با یک پیام مهم شروع می‌شود و دنباله داستان، شیوه روایی دارد. این داستان از منظر توصیف و بافت بیرونی متن در سه مقوله مورد واکاوی قرار گرفته است که عبارتند از:

۱-۳-۲. تکرار

«تکرار»، یکی از ویژگی‌های هنری قرآن در ارائه داستان است. البته، «این تکرارها مربوط به بخش‌ها و حلقه‌هایی از داستان است نه کل آن» (پروینی، ۱۳۷۹، ص ۱۲۴). خداوند متعال در این سوره، بعضی از کلمات و عبارات را تکرار کرده است تا افزون بر جنبه زیبایی ظاهری آنها، مفاهیم عمیق و قابل تأملی را به مخاطب القا کند. برخی الفاظ در سوره مریم با تکرار خود، نقش برجسته‌ای در ایجاد فضای رحمت و بخشش در سوره به عهده می‌گیرد. تکرار الفاظ «الرحمن» و «الرحمة»، الهام‌بخش جوی سرشار از رحمت، بخشش و محبت الهی است؛ چه، «صفت رحمت تنها از آن خداست؛ زیرا او رحمت خود را بر همه جا و بر همه کس گسترانیده است» (رضایی اصفهانی، ۱۳۹۳، ص ۵۴). تکرار این لفظ معانی مختلفی را در بردارد، از جمله در آیات «قَالَتْ إِنِّي أَعُوذُ بِالرَّحْمَنِ مِنْكَ إِنْ كُنْتَ تَقِيًّا» (مریم: ۱۸/۱۹) و «فَقُولِي إِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمَنِ صَوْمًا فَلَنْ أُكَلِّمَ الْيَوْمَ إِنْسِيًّا» (مریم: ۲۶/۱۹). از آنجا که حضرت مریم (س)، در موقعیتی بسیار سخت قرار داشت، برای رهایی از اتهامی که به او زده شده بود، شدیداً نیاز به رحمت الهی داشت. «ازاین‌رو، از خداوند خواست که با دفع هر کس که او را بدکاره می‌خواند، به او رحمت گسترده خود را برساند» (ابن عاشور، ۱۹۸۴، ج ۱، ص ۱۶۸).

از دیگر موارد تکرار در داستان حضرت مریم(س)، عبارت ﴿وَلَمْ يَمَسْسْنِي بَشَرٌ﴾ است که دوبار توسط آن حضرت در سوره‌های (آل عمران: ۴۷/۳) و (مریم: ۲۰/۱۹) بیان شده است. تکرار این عبارت بر پاکدامنی حضرت مریم(س) گواهی می‌دهد و هرگونه ازدواج عرفی و قانونی را از ایشان نفی می‌کند.

لفظ «بَغِيًّا»، از دیگر واژه‌های مکرر در این داستان است که دوبار در قرآن به کار رفته است؛ یکی هنگام بارداری حضرت مریم(س) و سخن گفتن از پاکدامنی ایشان و دیگری، به هنگام رفع اتهام از آن حضرت در مقابل تهمت‌های قوم بنی اسرائیل: ﴿قَالَتْ أُنِّي يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَلَمْ يَمَسْسْنِي بَشَرٌ وَلَمْ أَكُ بَغِيًّا﴾ (مریم: ۲۰/۱۹). استفهام در این آیه، مفید معنی تعجب است. حضرت متعجبانه از فرشته وحی می‌پرسد که چگونه امکان فرزنددار شدن برای ایشان وجود دارد؛ درحالی‌که پیش از این، با هیچ مردی ازدواج نکرده است؛ زیرا فرزندآوری منوط به مزاجت است. از این رو، حضرت از خبر شنیدن فرزندآوری خود، سخت اظهار شگفتی می‌نماید. گفتنی است، واژه «بَغِيًّا»، به معنی «زن زناکاری است که مردها را به سوی خود می‌خواند» (ابن فارس، ۱۹۷۹، ج ۱، ص ۲۷۱). تکرار این واژه در قرآن برای تأکید بر پاکدامنی حضرت مریم(س) و رفع هرگونه خطا و خیانتی از ایشان بوده است. خداوند در جای دیگر می‌فرماید: ﴿يَا أُخْتُ هَارُونَ مَا كَانَ أَبُوكَ امْرَأَ سَوْءٍ وَمَا كَانَتْ أُمُّكَ بَغِيًّا﴾ (مریم: ۲۸/۱۹). قوم بنی اسرائیل با دیدن حضرت مسیح(ع) در آغوش مریم مقدس، زبان به ملامت و سرزنش ایشان می‌گشایند و اتهاماتی را به او نسبت می‌دهند. به همین دلیل، به حضرت می‌گویند، با اینکه پدرت و مادرت بدکاره (بَغِيًّا) نبودند، پس تو که به چنین خانواده پاکدامنی منتسبی، چگونه مرتکب چنین کاری شده‌ای؟ عبارت‌هایی که در این داستان تکرار شده است، نشان از قادر بودن ذات مقدس الهی بر انجام هر کاری دارد و جلوه‌ای از عظمت خالق هستی را در برابر بندگان به نمایش می‌گذارد؛ به گونه‌ای که اراده الهی بر ولادت حضرت مسیح(ع) بدون پدر تعلق گرفته است؛ از جمله ﴿قَالَ كَذَلِكَ اللَّهُ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ إِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ﴾ (آل عمران: ۴۷/۳) و ﴿إِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ﴾ (مریم: ۳۵/۱۹).

۳-۱-۳. ذکر مکان

مکان از مهمترین ارکان داستان است و در واقع، مانند ظرفی است که حادثه در آن به اجرا در می‌آید. «حوادث و شخصیت‌ها در مکان جریان دارند و مکان به نوعی آنها را در خود جای داده است» (محبک، ۲۰۰۱، ص ۱۴۷). مکان به عنوان عنصر مهم در تشکیل و اجتماع داستان است که دیگر عناصر داستان، داخل این لفافه معنا و ظهور می‌یابند. گاهی مکان به صورت نامعلوم در قصه‌های قرآنی ذکر شده و در مواردی، به طور مشخص نام آن آمده است. مکان روایی در داستان حضرت مریم(س) از اهمیت قابل توجهی برخوردار است. از آنجا که راوی به عنوان سوم شخص در این داستان ایفای نقش می‌کند، از نزدیک نظاره‌گر مکان روایی است و آن را برای مخاطب بازگو می‌کند. در مکان روایی، این داستان به گونه‌ای از دیدگاه راوی گره‌گشایی شده است. از جمله مکان‌هایی که حضرت مریم در آن حضور پیدا می‌کند، عبادتگاه است: ﴿كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا قَالَ يَا مَرْيَمُ أَنَّى لَكِ هَذَا قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ﴾ (آل عمران: ۳۷/۳). همچنین در آیه ﴿وَإِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاكِ وَطَهَّرَكِ وَاصْطَفَاكِ عَلَىٰ نِسَاءِ الْعَالَمِينَ﴾ (آل عمران: ۴۲/۳). ملائکه در محراب عبادت بر مریم وارد شدند و به وی بشارت دادند که خداوند او را برگزیده، تطهیر نموده و بر زنان جهان برتری داده است. حضرت مریم(س) برای اینکه به عبادت پروردگار خود مشغول شود، از خانواده خویش کناره گرفت و ارتباط خود را با بستگانش قطع کرد. یکی از مکان‌هایی که در

این داستان از آن نام برده شده، مکانی شرقی است؛ یعنی مریم(س) در همان ناحیه شرقی مسجد یا محراب عبادت خود سکنی گزید: ﴿وَأَذْكُرُ فِي الْكِتَابِ مَرْيَمَ إِذِ انْتَبَذَتْ مِنْ أَهْلِهَا مَكَانًا شَرْقِيًّا﴾ (مریم: ۱۹/۱۶). برخی از مفسران گفته‌اند: «معبدی که مریم برای عبادت به آنجا رفت، در شرق بیت المقدس بوده است» (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۱۳، ص ۳۳). همچنین، حضرت مریم(س) پس از آنکه به فرزندش باردار شد، از اهل معبد کناره‌گیری کرد و به مکانی دور دست رفت تا کسی از حمل او مطلع نشود: ﴿فَحَمَلَتْهُ فَانْتَبَذَتْ بِهِ مَكَانًا قَصِيًّا﴾ (مریم: ۲۲/۱۹).

۳-۱-۴. صحنه‌پردازی

زمان و مکانی را که در آن عمل داستانی صورت می‌گیرد، «صحنه» می‌گویند. صحنه ممکن است در هر داستان متفاوت از صحنه در داستان دیگر باشد و عملکرد جداگانه‌ای داشته باشد (میرصادقی، ۱۳۷۶، ص ۴۴۹). صحنه‌پردازی یکی از عناصر گفتمان‌کاوی رمان است که «می‌توان به عنوان ارائه تجربه حسی از طریق زبان تعریف کرد و جان‌مایه اصلی آن قوه تخیل است» (عباسی و عبدی، ۱۳۹۱، ص ۱۱۲). قرآن کریم در این داستان، صحنه‌پردازی‌های زیبایی را به تصویر کشیده است؛ به گونه‌ای که مخاطب می‌تواند آنها را در ذهن خود تداعی کند. عنصر صحنه با حرکت مظاهر طبیعی و غیر طبیعی در جای جای داستان زنده نگهداشته شده است و لحظه به لحظه ذهن و افکار مخاطب را با خود تا پایان داستان می‌کشاند. مخاطب در داستان تولد حضرت مسیح(ع)، از ابتدا با صحنه‌های جذابی روبرو می‌شود و تصورات خود را در درون صحنه می‌پروراند تا آنچه را وقوع می‌یابد، در ذهن خود به صورت نزدیک به واقع ترسیم کند. محل شروع داستان سمت شرق و طلوع خورشید است: ﴿انْتَبَذَتْ مِنْ أَهْلِهَا مَكَانًا شَرْقِيًّا﴾ (مریم: ۱۹/۱۶) که «مکانی روشن و نورگیر در ذهن مخاطب تداعی می‌شود» (ابن عطیه اندلسی، ۱۴۲۲، ج ۴، ص ۱۰). با این کار، مانعی در برابر دید دیگران در آن مکان گذاشته شده است و کسی به آنجا اشراف ندارد: ﴿فَاتَّخَذَتْ مِنْ دُونِهِمْ حِجَابًا﴾ (مریم: ۱۹/۱۷). این آیات، اولین صحنه نزول جبرئیل(ع) بر حضرت مریم(س) را به تصویر می‌کشد که «مکانی رو به آفتاب، محصور و پوشیده بوده است» (زمخشری، ۱۴۰۲، ج ۳، ص ۱۰). به ناگاه در این مکان پوشیده، انسانی نمایان می‌شود: ﴿فَأَرْسَلْنَا إِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا﴾ (مریم: ۱۷/۱۹) و بر حضرت مریم(س) که تنه‌است، وارد می‌شود. در همین صحنه، میزان نگرانی و وحشت حضرت از لابه‌لای آیات به خوبی قابل درک است. واژه «سَوِيًّا» به این مفهوم است که «جبرئیل به صورت انسانی کامل در برابر مریم(س) ظاهر شده است» (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۳، ص ۳۸۹) که در کنار توصیف کنج عزلت حضرت مریم(س)، تصویر گویایی از صحنه وقوع حادثه را به نمایش می‌گذارد. با این صحنه‌پردازی قوی، مخاطب، شوک وارد شده به حضرت مریم(س) و هیجان و دلهره او از وقوع این اتفاق را به خوبی درک می‌کند و آماده واکنش حضرت در برابر این رویداد می‌شود.

حضرت مریم(س) پس از باردارشدن، از شدت حجب و حیا، به امر خدا به مکانی دور دست رفت ﴿فَانْتَبَذَتْ بِهِ مَكَانًا قَصِيًّا﴾ (مریم: ۲۲/۱۹). این مکان، ناشناخته بوده و در قرآن کریم نیز، اشاره‌ای به آن نشده است؛ اما گفته‌اند که در سرزمین مصر یا بیت لحم بوده است (ابن عطیه اندلسی، ۱۴۲۲، ج ۴، ص ۱۰). با این حال در صحنه‌پردازی داستان، بُعد و دوری مکانی این منطقه برجسته شده است که با نکره بودن «مَكَانًا قَصِيًّا» به وضوح قابل درک است.

صحنه‌پردازی بعدی، هنگامی است که درد زایمان حضرت مریم(س) شروع می‌شود و او از شدت درد به سمت تنه درخت خرمایی خشک و بی‌ثمر می‌رود که در آن صحرا واقع شده است. عبارت ﴿جِذْعَ النَّخْلَةِ﴾، این صحنه را کاملاً تصویر می‌کند. پس از وضع حمل، با آمدن صدایی از جانب پایین: ﴿مِنْ تَحْتِهَا﴾ که صحنه ولادت حضرت مسیح(ع) را بشارت می‌دهد، مخاطب را با صحنه‌پردازی جذابی آشنا می‌کند: ﴿نَادَاهَا مِنْ تَحْتِهَا أَلَا تَحْزَنِي قَدْ جَعَلَ رَبُّكِ تَحْتَكِ سَرِيًّا﴾ (مریم: ۲۴/۱۹). در هنگام تولد

فرزند، زیر پای حضرت، نهر آبی جاری می‌شود و صحنه شگفت‌انگیز فروریختن خرماي تازه از درختی خشکیده به نمایش درمی‌آید: ﴿وَهُزَّى إِلَيْكَ الْغُلَّةَ تَسَافُطُ عَلَيْكَ رُطْبًا جَنِيًّا﴾ (مریم: ۲۵/۱۹). سپس حرکت مریم(س) به سوی قومش این گونه مجسم شده است ﴿فَأَتَتْ بِهِ قَوْمَهَا تَحْمِلُهَا﴾ (مریم: ۲۷/۱۹). جوی آب روان، ریختن خرماي تازه، خوردن و آشامیدن و رفتن به سمت قوم بنی اسرائیل به همراه کودکی تازه متولد شده، همه از صحنه پردازی‌های جذاب داستان است و مخاطب با درک این صحنه‌ها، گام به گام با قهرمان داستان به پیش می‌رود.

۲-۳. سطح تفسیر

متون براساس پیش‌فرض‌هایی که به ویژگی‌های متنی ارزش می‌دهد، تولید و تفسیر می‌شوند. فرکلاف، تفسیر را ترکیبی از محتویات خود متن و ذهنیت مفسر می‌داند و مقصود از ذهنیت مفسر، دانش زمینه‌ای اوست که در تفسیر متن به کار می‌گیرد (فرکلاف، ۱۳۷۹، ص ۲۱۵). مرحله تفسیر، جایی است که می‌توان با تطبیق نشانه‌های متنی در مرحله توصیف و تحلیل آنها در بینامتنیت و بافت موقعیت، روند معناسازی از نشانه‌های اجتماعی تا تبدیل نشانه‌ها به متن و معانی جدید را مشخص کرد. در سطح تفسیر، توجه به مفاهیم مختلفی مانند بینامتنیت، زبان استعاری یا دیگر ویژگی‌های زبانی ارزیابی می‌گردد که نگارندگان در این جستار، تنها به دو محور مهم یعنی «زمان» و «عاطفه» بسنده کرده‌اند. لازم به ذکر است، زمان داستان به عنوان ظرفی برای شکل‌گیری ماجراها و روابط میان رویدادهای داستان و همچنین، عاطفه به عنوان انگیزه یا انگیزه‌هایی که در شکل‌گیری داستان مؤثر است، در اینجا مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۱-۲-۳. زمان

عنصر زمان در سطح تفسیر، از اهمیت به سزایی برخوردار است. این عنصر با عنصر مکان، گره خورده و از هر دو، به عنوان صحنه یاد می‌کنند. «صحنه ظرف زمانی و مکانی وقوع عمل داستان است. هر داستان در جایی و در محدوده‌ای از زمان اتفاق می‌افتد. این موقعیت زمانی و مکانی حوادث داستان، صحنه داستان را تشکیل می‌دهد. ظرف زمان می‌تواند در برگیرنده دوره تاریخی معینی باشد» (مستور، ۱۳۷۹، ص ۴۶). عنصر زمان از جمله عناصر مهم در سطح تفسیر یک متن است. در این عنصر است که حوادث داستان اتفاق می‌افتد و متناسب با موضوع داستان، زمان و مکانی نیز، برای آن در نظر گرفته می‌شود. داستان حضرت مریم(س)، با کاربری عنصر زمان به زیبایی و جذابیت آن، دو چندان افزوده است. زکریا پس از بشارت خداوند به تولد فرزندش، با وجود کهولت سن و نازایی همسرش تعجب می‌کند. از این رو، نشانه و علامتی از خداوند درخواست می‌کند. خداوند او را به روزه سکوت، تسبیح و ذکر فرمان می‌دهد: ﴿قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِي آيَةً قَالَ آيَتُكَ أَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ إِلَّا رَمْزًا وَادْكُرْ رَبَّكَ كَثِيرًا وَسَبِّحْ بِالْعُشِيِّ وَالْإِبْكَارِ﴾ (آل عمران: ۴۱/۳). واژه «العشی» به معنای طرف آخر روز است و از «عشو» گرفته شده و به معنای غبار و تاریکی عارض بر چشم است که باعث می‌شود، آدمی نتواند اشیا را به خوبی ببیند. به این مناسبت، آن قسمت از زمان را هم که به طرف تاریکی می‌رود، عشی نامیده‌اند. کلمه «الابکار» نیز به معنای طرف ابتدای روز است و لغوی این کلمه استعجال و شتابزدگی است (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۳، ص ۲۸۰). در نتیجه، فرمان خداوند به حضرت زکریا(ع) در عبارت ﴿وَسَبِّحْ بِالْعُشِيِّ وَالْإِبْكَارِ﴾، دال بر کثرت یاد و تسبیح الهی، به هنگام صبح و شام (همه وقت) است.

زمان در قصه حضرت مریم (س)، از ترتیبی منطقی و طبیعی برخوردار است تا وسیله‌ای برای تبیین روند طبیعی حادثه‌ای باشد که در محتوا و بیان آن، معجزه‌ای نهفته است. گویا مؤلف نمی‌خواهد با زمان پریشی‌ها و تکنیک‌های داستانی، ذهن خواننده را درگیر شگردها و بازی‌های کلامی کند؛ بلکه اصرار دارد تا توجه و عنایت مخاطب، فقط به محتوای داستان معطوف گردد. از این رو، میان زمان و شگردهای زمانی قصه که از شگردهای غیر عادی است، با محتوا و رویکرد دینی و اجتماعی داستان تناسب قابل ملاحظه‌ای وجود دارد.

۳-۲-۲. عاطفه داستان

عاطفه یعنی واکنشی احساسی که ضمیر بشری در قبال حادثه، منظره یا موقعیتی تأثیرگذار از خود نشان می‌دهد (تونجی، ۱۹۹۹، ص ۱۲). عاطفه حالاتی چون اندوه، شادی، امید، یأس، حیرت، تعجب، خشم، ترس و رغبت است که حادثه یا هر عامل دیگری در ذهن ادیب ایجاد می‌کند و او می‌کوشد که این حالت‌ها و تأثیرات ناشی از آنها را آن چنان که خود احساس کرده است، به دیگران نیز منتقل کند. این عنصر به ادب و ادبیات صفت جاودانگی می‌دهد (خفاجی، ۱۹۹۵، ص ۴۴). عاطفه به عنوان محرک اصلی در شکل‌گیری رویداد یک داستان است و در واقع، مجموعه‌ای از صور زبانی، مانند صور خیال و گونه‌های موسیقی است که برخی از آنها در سطح توصیف قصه حضرت مریم (س) بررسی شد. عاطفه‌های این داستان، حول محور شخصیت‌های گوناگون دور می‌زند؛ از جمله عاطفه مادر مریم (س) در زمانی که مولود وی چشم به جهان گشود، ولی متوجه شد که فرزندش دختر است. در این لحظه آمال و آرزوهای مادر مریم (س) فرو ریخت و مضطرب و ناامید شد: ﴿فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَا أُنْثَىٰ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتَ وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنْثَىٰ وَإِنِّي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ وَإِنِّي أُعِيذُهَا بِكَ وَذَرَيْتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ﴾ (آل عمران: ۳۶/۳). گفتنی است، بنابر نقل روایاتی، خداوند به حضرت عمران (ع) وحی فرموده و مژده داده بود که پسری نیکو و پربرکت به ایشان عطا خواهد کرد که نابینایان مادرزاد و مبتلایان به بیماری برص را شفا می‌بخشد، به اذن خدا مردگان را زنده می‌کند و پروردگار جهانیان او را پیام‌آوری برای قوم بنی اسرائیل قرار می‌دهد. عمران (ع) این ماجرا را با همسرش در میان گذاشت و پس از اینکه وی باردار شد، گمان می‌کرد، پسری با این ویژگی‌ها به دنیا می‌آورد؛ اما خداوند نوزاد دختری به او عطا کرد. بعدها، پس از ولادت حضرت عیسی (ع) معلوم شد، پسری را که خداوند مژده آن را به حضرت عمران (ع) داده است، همان مسیح موعود (ع) بوده است (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۱، ص ۵۳۵).

عاطفه دیگر مادر مریم (س) زمانی است که فهمید، دختر او برای خدمت به بیت المقدس پذیرفته شده است و این بار غم‌هایش زدوده شد؛ زیرا «دانست که خداوند متعال او را مشمول لطف و کرم خاص خود قرار داده و بر این نعمت برگزیده است» (صادقی تهرانی، ۱۴۰۶، ج ۵، ص ۱۵۶). شادی همسر حضرت عمران (ع) بدان جهت بود که در زمان بارداری، فرزند خود را نذر عبادت خداوند و خدمت به خانه او کرده بود و از خداوند متعال خواسته بود، نذرش را بپذیرد؛ اما با تولد فرزند دختر پنداشت که این آرزو تحقق نمی‌یابد؛ زیرا بر اساس آئین یهود «تنها فرزندان ذکور، امکان ورود به معبد و خدمت و عبادت پروردگار را داشتند» (سبزواری، ۱۴۰۶، ج ۲، ص ۴۶).

عاطفه مربوط به حضرت زکریا (ع) در زمانی است که بر محراب حضرت مریم (س) وارد می‌شد، غذاهای متنوعی را می‌دید و بسیار تعجب می‌کرد؛ زیرا کسی اجازه ورود به محراب حضرت مریم (س) را نداشت. وقتی حضرت زکریا (ع) از مریم (س) می‌پرسید که این رزق‌ها از کجا رسیده است، او در پاسخ می‌گفت که از جانب پروردگار است و خداوند هر که را بخواهد، بدون حساب، روزی می‌بخشد: ﴿كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا قَالَ يَا مَرْيَمُ أَنَّىٰ لَكَ هَذَا قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ﴾ (آل عمران: ۳۷/۳).

از عواطف دیگر مربوط به زکریا (ع)، آن هنگام است که به سبب توجه فوق العاده خداوند نسبت به حضرت مریم (س)، نوعی امیدواری در دل زکریا زنده می شود. این صحنه، شوق دیرینه طلب فرزند را در وجود زکریا (ع) برانگیخت، آتش امید را در او شعله ور ساخت و از خدا خواست تا به او نیز، فرزندی با تقوا عنایت فرماید. با وجود این، گرد ناامیدی بر زکریا (ع) سایه افکنده بود و با خود می گفت: سن من از آن حدی که دیگران فرزند می آورند، گذشته و همسرم نیز، به سن پیری و یائسگی رسیده و از ابتدا و در جوانی نیز نازا بوده است: ﴿قَالَ رَبِّ اَنْتَیْ یَکُونُ لِیْ غُلَامٌ وَقَدْ بَلَغَنِی الْکِبَرُ وَامْرَاَتِیْ عَاقِرٌ قَالَ کَذَلِکَ اللّٰهُ یَفْعَلُ مَا یَشَاءُ﴾ (آل عمران: ۴۰/۳ و نک. مریم: ۱۹/۵). در وهله اول، عاطفه ناامیدی و اضطراب برانگیزاننده و سپس، محرک عاطفه، امیدواری است که وارد داستان می شود. در مراحل بعدی داستان، بتدریج عواطفی چون ترس، تنفر و نگرانی وارد جنبه ساختاری داستان می شود و تغییراتی در شکل گیری حوادث جدید ایجاد می کند. این رخدادها و عواطف، ادامه پذیری قصه را مقبول می گرداند.

عواطف دیگری نیز، در داستان حضرت مریم (س) وجود دارد که عبارتند از: نخست، عاطفه مریم (س) است در آن زمان که مژده داشتن فرزند، بدون داشتن همسر را از جانب خداوند دریافت می کند که این خبر، او را به تعجب و شگفتی وا می دارد: ﴿قَالَتْ رَبِّ اَنْتَیْ یَکُونُ لِیْ وَلَدٌ وَلَمْ یَمَسَّسْنِیْ بِشَرِّ قَالَ کَذَلِکَ اللّٰهُ یَخْلُقُ مَا یَشَاءُ اِذَا قَضٰی اَمْرًا فَاِنَّمَّا یَقُولُ لَهٗ کُنْ فِیْکُوْنُ﴾ (آل عمران: ۴۷/۳). «هنگامی که حضرت مریم (س) از خانواده خویش کناره گرفت و در سمت شرقی مسجد (همان محراب محل عبادت خود) سکنی گزید تا معتکف عبادت پروردگار شود، خداوند روحی از جانب خود به سوی مریم فرستاد. آن روح در چهره بشری کامل و زیبا بر حضرت تمثیل یافت» (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۱۳، ص ۳۳). دیگر عاطفه ای که در مرحله بعدی داستان شکل می گیرد، ترسیدن حضرت مریم (س) به هنگام وارد شدن فرشته ای از جانب خداوند بر آن حضرت است: ﴿فَاتَّخَذَتْ مِنْ دُونِهِمْ حِجَابًا فَاَرْسَلْنَا اِلَیْهَا رُوْحَنَا فَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِیًّا﴾ (مریم: ۱۷/۱۹). «مریم از حضور این بشر نزد خود دچار دهشت شد. از این رو، به خداوند رحمان پناه برد و آن بشر را به تقوا دعوت کرد» (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۱۴، ص ۴۱)؛ زیرا مریم (س) دوشیزه ای عفیف و پاکدامن بود (تحریم: ۶۶/۱۲). آن فرستاده ضمن تصدیق پاکدامنی مریم (س)، بدو گفت: پروردگار تو قصد دارد، این کودک را نشانه ای از قدرت خود برای مردم و رحمتی از جانب خویش برای بندگان قرار دهد. ولادت این کودک در امر الهی محتوم شده است (مریم: ۱۹/۲۰-۲۱).

حضرت مریم (س) پس از باردار شدن، از اهل معبد کناره می گیرد و به مکانی دور دست می رود تا کسی از ماجرای حمل او مطلع نشود. عاطفه دیگری که در این مرحله در مورد حضرت شکل می گیرد، «ترس و نگرانی ایشان از عکس العمل قوم بنی اسرائیل است که چگونه درباره او قضاوت خواهند کرد و چه اتهاماتی به ایشان خواهند زد» (کرمی، ۱۴۰۲، ج ۵، ص ۱۲۸۸). تصویر نگرانی بیش از حد معمول حضرت مریم (س) به هنگام وضع حمل، از دیگر عواطف این داستان است که وی از شدت درد و تنهایی آرزوی مرگ و فراموشی دارد: ﴿فَاجَاءَهَا الْمَخَاضُ اِلَیْ جِدْعِ النَّحْلَةِ قَالَتْ یَا لَیْتَنِیْ مِثُّ قَبْلِ هَذَا وَ کُنْتُ نَسِیًّا نَسِیًّا﴾ (مریم: ۱۹/۲۳).

عاطفه دیگری که در این هنگام به چشم می خورد، تسلی و دلداری دادن پروردگار به حضرت مریم (س) در هنگام تولد فرزند و اندوه پدید آمده است: ﴿فَکَلِمَیْ وَاشْرِبِیْ وَ قَرِّیْ عَیْنًا فَاِمَّا تَرِیْنِ مِنَ الْبَشَرِ اَحَدًا فَقُولِیْ اِنِّیْ نَذَرْتُ لِلرَّحْمٰنِ صَوْمًا فَلَنْ اُکَلِّمَ الْیَوْمَ اِنْسِیًّا﴾ (مریم: ۱۹/۲۶). در این هنگام، مریم (س) ندایی شنید که او را تسلی می داد. «ظاهراً این صدا از سوی مولود او، یعنی حضرت عیسی (ع) بود که به امر خدا، مادرش را به سبب این اندوه دلداری می داد» (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۱۴، ص ۴۲).

در فرازهای پایانی داستان، عواطفی که خودنمایی می کند، مربوط به زمانی است که مریم (س) با فرزند خود به سوی قومش می رود. در این هنگام بنی اسرائیل آن حضرت را ملامت و متهم می کنند که با سخن گفتن حضرت عیسی (ع) در گهواره و تحقق اعجاز

الهی، حضرت مریم(س) تبرئه می‌شود و از آزمون الهی سربلند بیرون می‌آید. بدین ترتیب، با سخن گفتن حضرت عیسی(ع)، مریم(س) از اتهام مبرا گشت و بشارتی که به حضرت عمران(ع) داده شده بود، تحقق یافت. اگر بخواهیم قوم حضرت مریم(س) را به عنوان کانون مهم و مرکزی در جامعه قلمداد کنیم، خواهیم دید که بافت اجتماعی در بافت زبانی و معنایی قصه دخیل بوده است.

۳-۳. سطح تبیین

در این مرحله، محقق به تحلیل متن به عنوان جزئی از روند مبارزه اجتماعی در ظرف مناسبات قدرت می‌پردازد. هدف از مرحله تبیین، توصیف گفتمان به عنوان بخشی از یک فرایند اجتماعی است. تبیین، گفتمان را به عنوان کنش اجتماعی توصیف می‌کند و نشان می‌دهد که چگونه ساختارهای اجتماعی گفتمان را تعیین می‌بخشند و اینکه گفتمان‌ها می‌توانند چه نوعی از تأثیرات بازتولیدی بر آن ساختارها بگذارند؛ تأثیراتی که منجر به حفظ یا تغییر آن ساختارها می‌شوند (فرکلاف، ۱۳۷۹، ص ۲۴۵). هدف اصلی سطح تبیین در تحلیل گفتمان انتقادی، بیان نقش دو مرحله توصیف و تفسیر در تولید و بازتولید قدرت نابرابر و نیز، استفاده از نتایج مطالعات انتقادی برای رهایی ستم‌دیدگان است (محسنی، ۱۳۹۱، ص ۷۱). ازاین‌رو، در تحلیل این سطح در داستان حضرت مریم(س) باید گفت، این قصه از مجموعه عوامل و انگیزه‌هایی تشکیل شده است که در ایجاد کنش‌های اجتماعی و دیگر جریان‌های عظیم که در قصه ایجاد می‌شود، نقش به سزایی دارد. به طور قطع، مناسبات اجتماعی آن زمان و آنچه قرار است در زمان‌های بعدی رخ دهد، در شکل‌گیری حوادث و رویدادهای پسین داستان مؤثر بوده است. به همین جهت، همانگونه که فرکلاف مشخص می‌کند، ساختار اجتماعی در ایجاد گفتمان خشونت در قصه مریم(س) دخیل بوده است. با توجه به مقتضای سطح تبیین، در اینجا به دو شاخصه مهم که در این سطح بررسی می‌شود، می‌پردازیم. نخست، کشمکش و دیگری، تفکر یا ایدئولوژی که تحلیل و تبیین آن به ترتیب زیر است:

با توجه به آنچه گفته شد، مهم‌ترین مؤلفه‌های سطح تبیین در داستان مورد بحث عبارتند از:

۳-۳-۱. کشمکش

این عنصر به نوبه خود، یکی از برجسته‌ترین عناصر در داستان و از زیرمجموعه‌ها و یکی از وابستگی‌های عنصر پیرنگ به شمار می‌رود که گفتگوی میان دو شخص را به نمایش می‌گذارد تا از این رهگذر، بتوان به افکار آنها پی برد. عنصر کشمکش را اینگونه توصیف کرده‌اند: «جدال، روبروشدن دو جبهه و قرارگرفتن آنها در برابر یکدیگر است. جدال، سنگربندی دو متخاصم و دو نیروی مخالف است» (براهینی، ۱۳۶۸، ص ۱۶۱). در گفتگو و کشمکش میان دو شخص است که حوادث داستان خود را بیشتر بروز می‌دهد و از راز آن، پرده برداشته می‌شود. در داستان حضرت مریم(س)، عنصر کشمکش از بسامد بالایی برخوردار است. از جمله کشمکش‌های این داستان که موقعیت اولیه را برای گره‌گشایی به وجود می‌آورد، کشمکش حضرت زکریا(ع) و حضرت مریم(س) است که منجر به پیامدهای مثبتی در روند داستان می‌گردد. در پی آن، حضرت زکریا(ع) از پروردگار خود می‌خواهد که فرزندی پاک و پسندیده به او عطا کند: ﴿هُنَالِكَ دَعَا زَكَرِيَّا رَبَّهُ قَالَ رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ﴾ (آل عمران: ۳/۳۸).

از دیگر کشمکش‌هایی که در این داستان نمود برجسته دارد، کشمکش حضرت مریم(س) با فرشته‌ای است که از جانب خداوند به آن حضرت وارد می‌شود. این کشمکش، از حکمت الهی پرده برمی‌دارد و خداوند این معجزه را نشانی از قدرت و رحمت خویش برای بندگانش قرار می‌دهد: ﴿قَالَتْ أَنَّى يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ وَلَمْ أَكُ بَغِيًّا قَالَ كَذَلِكَ قَالَ رَبُّكَ هُوَ عَلَى هَيْنٍ وَلِنَجْعَلَ آيَةً لِلنَّاسِ وَرَحْمَةً مِنَّا وَكَانَ أَمْرًا مَّقْضِيًّا﴾ (مریم: ۱۹/ ۲۰-۲۱).

کشمکش میان حضرت مریم(س) با قوم بنی اسرائیل، از مهمترین کشمکش‌های این داستان به شمار می‌آید که در آن نوعی حکمت نهفته است تا از طریق این اعجاز، پاکی و مبراء بودن حضرت مریم(س) اثبات شود: ﴿فَأَشَارَتْ إِلَيْهِ قَالُوا كَيْفَ نُكَلِّمُ مَنْ كَانَ فِي الْمَهْدِ صَبِيًّا﴾ (مریم: ۱۹/ ۲۹). همانطور که گذشت، عنصر کشمکش از وابستگی‌های عنصر پیرنگ است که در این آیه، خود را به‌طور برجسته‌ای نمایان می‌سازد. کشمکش میان حضرت مریم(س) و قوم بنی اسرائیل اتفاق می‌افتد. اولین گره را قوم بنی اسرائیل ایجاد می‌کند که با دیدن حضرت مریم(س) و کودک شیرخوارش، به آن حضرت اتهامی را وارد می‌کند و ابعادی از درگیری خود را با آن حضرت بازتاب می‌دهد. در آن سوی دیگر این کشمکش، حضرت مریم(س) قرار دارد که با اشاره به گهواره حضرت عیسی(ع)، کودک خردسالش به اذن خداوند شروع به صحبت می‌کند. در این هنگام، همه حاضران منتظر نتیجه این کشمکش هستند که در نهایت، به پاکی و بی‌گناهی حضرت مریم(س) منجر می‌شود.

با توجه به روند داستان حضرت مریم(س)، عنصر پیرنگ به گونه‌ای طرح‌ریزی شده است که در مرحله کشمکش، همه رویدادها در پی نمایاندن خبری است؛ خواه شادی آور و خواه دردناک باشد. بنابراین، داستان حضرت مریم(س) با داشتن درونمایه‌های زیبا و جامع که در پی عنصر کشمکش و پیرنگ ترسیم شده، توانسته است در میان خوانشگران خود، جایگاه والا و ممتازی را کسب کند. چندان که خواننده در هر لحظه، مجذوب داستان می‌شود و مشتاقانه می‌کوشد تا فرایند داستان را تا پایان ماجرا دنبال کند. گویا مخاطب، مدام در پی شنیدن کشمکش و به دنبال آن، گره‌گشایی از یک حادثه‌ای است.

۳-۳-۲. تفکر یا ایدئولوژی

قرآن کریم در این داستان، برای نقل روایت از زاویه دید دانای کل یا عقل کل استفاده کرده است. به عبارتی، «فکری برتر از بیرون، شخصیت‌های داستان را رهبری می‌کند و از نزدیک شاهد اعمال و گفتار آنهاست» (مؤمنی، ۱۳۹۵، ص ۱۵). عنصر شخصیت، نقش بارزی در این داستان و دیگر داستان‌های قرآنی دارد و معمولاً نقش مثبت یا منفی را ایفا می‌کند. در قرآن تمام شخصیت‌ها واقعی هستند. چندان که «در آفرینش حوادث داستان، حضوری واقعی دارند و همچون داستان‌های بشری ساخته و پرداخته ذهن انسان‌ها نیستند. این امر، یکی از تفاوت‌های مهم داستان‌های قرآنی با داستان‌های بشری است» (وحیدی مطلق، موسوی، و تارم، ۱۳۹۳، ص ۱۱۸).

به علاوه، تفکر و ایدئولوژی یکی از برجسته‌ترین مقوله‌های داستانی است و در هر متن روایی اهمیت به سزایی دارد؛ زیرا در فکر و اندیشه صاحب متن است که درونمایه و محتوای داستان شکل می‌گیرد. ایدئولوژی حاکم بر سورة آل عمران و سورة مریم که فرایند داستان مورد بحث در آنجا بازتاب داده شده، خالی از ایدئولوژی نیست. ایدئولوژی حاکم در این داستان، بر مبنای قسمت و تقدیر شکل می‌گیرد که با نوعی حکمت و اقتدار درآمیخته است. در این داستان، مفاهیم و آموزه‌های ارزشمندی یافت می‌شود که با سرنوشت بشریت گره خورده و برای انسان‌ها عبرت‌آموز است. بر این اساس، خداوند متعال، تقدیر و سرنوشت انسان‌ها را رقم می‌زند و تلاش

انسان‌های شرور برای برهم زدن سرنوشت انسان‌ها و تغییر سنت الهی، کاری عبث و بیهوده است. در نتیجه، مفاهیم این سوره با مضمون مالکیت فراگیر الهی که فرموده است: ﴿وَلِنَجْعَلَهُ آيَةً لِلنَّاسِ وَرَحْمَةً مِنَّا وَكَانَ أَمْرًا مَّقْضِيًّا﴾ (مریم: ۲۱/۱۹)، تناسب و هماهنگی دارد؛ زیرا در این سوره، مشخص می‌شود که هیچ کاری برای پرورگار جهان دشوار نیست. هر کاری، حتی دشوارترین آنها را که خداوند اراده کند، تحقق می‌یابد. در پایان داستان حضرت مریم (س) نیز، چنین مضمونی بصراحت آمده است، آنجا که می‌فرماید: ﴿إِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ﴾ (مریم: ۳۵/۱۹). از این رو، مالک هستی و گرداننده نظام طبیعت یک نفر است و آن هم کسی جز خدای واحد متعال نیست. هر معجزه‌ای که ذات مقدس الهی اراده کند، فوراً تحقق می‌یابد. در نتیجه، تلاش برخی از انسان‌ها برای برهم زدن سنت الهی، راه به جایی نمی‌برد.

ایدئولوژی حاکم دیگری که در داستان مورد بحث نهفته است، موضوع آزمون الهی است که در این سوره، افراد زیادی درگیر این قضیه می‌شوند؛ اما در نهایت، جز حضرت مریم (س) کسی از عرصه آزمایش الهی پیروز بیرون نمی‌آید و این نشان از معصومیت آن بزرگوار دارد. حضرت مریم (س) در این قصه، شخصیت اصلی و نقش اساسی را ایفا می‌کند و آزمون‌دهنده اصلی هم، خود اوست که از سوی قومش مورد اتهام و سرزنش قرار گرفته است. در نهایت، نتیجه آزمون به پیروزی مقتدرانه آن حضرت در دشوارترین حالت ممکن ختم می‌شود.

نتیجه‌گیری

در بررسی داستان حضرت مریم (س) در قرآن کریم بر اساس نظریه فرکلاف و در پاسخ به پرسش‌های مطرح شده در این پژوهش، نتایج ذیل به دست آمد:

۱. در سطح توصیف، داستان حضرت مریم (س) به دلیل برخورداری از زبانی شیوا، موجب فهم هرچه بیشتر حوادث داستان شده است. به همین دلیل، با توجه به ساختار و محتوای داستان می‌توان گفت، این داستان بن‌مایه و پیامی ارزشمند دارد و در موارد بسیار نادری، به واژه‌های پیچیده برمی‌خوریم و بیشتر کلمات آن، دارای بار معنایی مهم و هدفمندی است. هر کدام از لایه‌های معنایی این سوره، علاوه بر آنکه ارتباط تنگاتنگی با لایه‌های دیگر دارد، از دلالت‌ها و معانی ضمنی متعددی تشکیل شده است که به واسطه آن، از سویی بازخورد هم‌زمانی متن را در عصر کنونی نشان می‌دهد و از سوی دیگر، پایان‌ناپذیری معانی قرآن را به نمایش می‌گذارد.
۲. عنصر تکرار این داستان، بیشتر بر پایه مفاهیم اخلاقی و تربیتی دور می‌زند که از امتیازات برجسته این داستان به شمار می‌آید. صحنه مکانی داستان از اهمیت زیادی در این قصه برخوردار است. در واقع، مکان‌های یادشده در داستان حضرت مریم (س)، به نوعی با پیرنگ و نتیجه داستان همخوانی دارد.

۳. در سطح تفسیر، مشاهده گردید که عوامل و انگیزه‌های مهمی متأثر از رویکردهای مختلف اجتماعی، در پدیدآوردن بسیاری از رویدادهای داستان دخیل بوده است. در هر کدام از این رویدادها، افراد متفاوت با جایگاه اجتماعی خاص خود مشارکت دارند. نوع گفتگوهای فاعلان و مشارکان این بافت‌ها، بر اساس طبقه اجتماعی و روابط میان آنها شکل می‌گیرد و در متن، بازتاب می‌یابد.

۴. بر اساس بافت موقعیتی داستان، خداوند به تجسم زمانی قصه مبادرت ورزیده است. در این سطح، عاطفه نیز به عنوان عامل مهم در شکل‌گیری حوادث داستان نقش داشته است که انواع حالات عاطفی موجود در داستان نیز، گویای این مطلب است.

۵. در سطح تبیین، آثار گفتمان رسمی بر نهادهای اجتماعی و افراد آن و نیز، تبلور شاخصه‌های گفتمان رسمی در سخنان شخصیت‌های داستان و سرنوشت آنان بررسی شد. تحلیل گفتمان انتقادی داستان حضرت مریم (س) در قرآن کریم با توجه به صورت‌بندی‌های ایدئولوژیکی - گفتمانی ماهرانه و حساب‌شده و همچنین، رویارویی‌های نابرابر میان افراد درگیر ماجرا با جایگاه‌های

ناهمسنگ، سلطه کنشگری بر دیگری کاملاً آشکار است. از منظر تبیین متن روایی، باید گفت که بیشتر پیام ارزنده داستان، توسط خود حضرت مریم(س) ترسیم شده است. آنجا که حضرت قداست و پاکی خود را به تصویر می کشد یا صبر و استقامت او در برابر امتحانات الهی بیان می شود و در معرض اتهاماتی از سوی قوم بنی اسرائیل قرار می گیرد، همگی نمونه هایی از پیام ارزنده یک واقعیت تربیتی است که برای عبرت و هوشیاری انسان ها ذکر شده است. از این رو، در نهایت ادعای منکران، آنها را از وضعیت اولیه در مقام تهمت زنده و انکارکننده، به وضعیت ثانویه در مقام تصدیق کننده و مبراکننده تبدیل می کند.

منابع و مآخذ

- قرآن کریم؛ ترجمه محمد مهدی فولادوند، دارالخير.
- ابن عاشور، محمد طاهر. (۱۹۸۴). التحرير والتنوير. الدار التونسية.
- ابن فارس، احمد. (۱۹۷۹). معجم مقاییس اللغة. به کوشش عبدالسلام محمد هارون، دار الفكر.
- ابن عطيه اندلسی، عبدالحق. (۱۴۲۲). المحرر الوجيز فی تفسیر الكتاب العزیز. به کوشش عبدالسلام عبد الشافی محمد، دار الكتب العلمية.
- براهینی، رضا. (۱۳۶۸). قصه نویسی. البرز.
- پروینی، خلیل. (۱۳۷۹). تحلیل ادبی و هنری داستان های قرآنی. فرهنگ گستر.
- تونجی، محمد. (۱۹۹۹). المعجم المفصل فی الأدب. دار الكتب العلمية.
- حدادی، الهام و گرجی، مصطفی. (۱۳۹۱). کردار گفتمانی و اجتماعی در رمان مدار صفر درجه بر پایه الگوی تحلیل گفتمان فرکلاف. نقد ادبی، (۲)۵، پیاپی: ۱۸، ۲۵-۴۹.
- حری، ابوالفضل. (۱۳۸۸). کارکرد تصریف در دو سوره قرآنی ناظر به داستان آفرینش در پرتو فراکارکرد متنی هلیدی. پژوهش زبان های خارجی، (۵)۱۴، پیاپی: ۵۵، ۱۰۱-۱۱۶.
- حسینی، اعظم السادات؛ مطیع، مهدی و لطفی، سیدمهدی. (۱۳۹۷). تحلیل روایت شناختی داستان حضرت مریم در قرآن کریم. تحقیقات علوم قرآن و حدیث، (۳)۱۵، پیاپی: ۳۹، ۱-۳۴. <https://doi.org/10.22051/tqh.2018.21116.2086>
- خفاجی، عبدالمنعم. (۱۹۹۵). مدارس النقد الأدبی. دار العصرية اللبنانية.
- داد، سیما. (۱۳۹۲). فرهنگ اصطلاحات ادبی. مروارید.
- رضایی اصفهانی، محمدعلی. (۱۳۹۳). تفسیر مقدماتی قرآن کریم. پژوهشگاه بین المللی المصطفی.
- زمخشري، محمود. (۱۴۰۷). الكشف عن حقائق غوامض التنزيل. دار الكتب العربی.
- سبزواری، محمد. (۱۴۰۶). الجدید فی تفسیر القرآن المجید. دار التعارف للمطبوعات.
- سلطانی، سید علی اصغر. (۱۳۸۷). قدرت گفتمان و زبان. نی.
- صابونی، محمد علی. (۱۹۸۹). روائع البیان فی تفسیر آیات الأحکام. مكتبة الغزالی.
- صادقی تهرانی، محمد. (۱۴۰۶). الفرقان فی تفسیر القرآن بالقرآن. فرهنگ اسلامی.
- صالحی، پیمان و طاهره افشار. (۱۳۹۸). تحلیل گفتمان انتقادی داستان حضرت موسی(ع) در قرآن کریم (بر اساس الگوی نورمن فرکلاف). پژوهش های قرآنی، (۳)۲۴، پیاپی: ۹۲، ۵۹-۸۲. <https://doi.org/10.22081/jqr.2018.51728.2136>
- طباطبایی، سید محمد حسین. (۱۳۹۰). المیزان فی تفسیر القرآن. مؤسسة الأعلمی للمطبوعات.
- طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۷۲). مجمع البیان فی تفسیر القرآن. به کوشش: ابوالقاسم گرجی، دانشگاه تهران.
- عبدی، صلاح الدین و عباسی، نسرین. (۱۳۹۱). بررسی رمان «الصبار» سحر خلیفه بر اساس الگوی تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف. نقد ادب معاصر عربی، (۳)۲، ۱۰۱-۱۲۳.
- فرکلاف، نورمن. (۱۳۷۹). تحلیل انتقادی گفتمان، ترجمه: فاطمه شایسته پیران و دیگران، مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه ها.
- فلاح، ابراهیم و شفیعی پور، سجاد. (۱۳۹۷). گفتمان کاوی سوره شمس بر اساس الگوی نورمن فرکلاف. پژوهش نامه تفسیر و زبان قرآن، (۱۳)۷، ۲۹-۴۲. <https://doi.org/10.30473/quran.2018.5210>
- کریمی، محمد. (۱۴۰۲). التفسیر لکتاب الله المنیر، چاپخانه علمیه.
- کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۰۷). الکافی. به کوشش: علی اکبر غفاری، دار الكتب الإسلامية.
- محبی، احمد زباد. (۲۰۰۱). دراسات نقدیة من الأسطورة إلى القصة القصيرة. علاء الدین.

- محسنی، محمدجواد. (۱۳۹۱). جستاری در نظریه و روش تحلیل گفتمان فرکلاف. معرفت فرهنگی اجتماعی، ۳(۱۱)، ۶۳-۸۶. مستور، مصطفی. (۱۳۷۹). مبانی داستان کوتاه. چشمه.
- مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۷۱). تفسیر نمونه. دار الکتب الإسلامية.
- مکاریک، ایرناریما. (۱۳۸۳). دانشنامه نظریه‌های ادبی معاصر. ترجمه: مهران مهاجر و محمد نبوی، آگاه.
- مؤمنی، محمد. (۱۳۹۵). بررسی تحلیل گفتمان انتقادی سوره یوسف(ع) بر اساس الگوی نورمن فرکلاف. چهارمین کنفرانس بین‌المللی پژوهش‌های کاربردی در مطالعات زبان، مؤسسه آموزش عالی نیکان.
- میرصادقی، جمال. (۱۳۷۶). عناصر داستان. سخن.
- میلز، سارا. (۱۳۸۲). گفتمان. ترجمه: فتاح محمدی، هزاره سوم.
- وحیدی مطلق، مهدی؛ موسوی، سیدرضا و تارم، میثم. (۱۳۹۳). جلوه‌های هنری در قصص قرآن کریم. مطالعات قرآنی، ۵(۱۹)، ۱۰۹-۱۲۸.
- یارمحمدی، لطف‌الله. (۱۳۸۳). گفتمان‌شناسی رایج و انتقادی. هرمس.
- یورگنسن، ماریان و فیلیپس، لوتیز. (۱۳۸۹). نظریه و روش در تحلیل گفتمان. ترجمه هادی جلیلی، نی.

References

- The Holy Quran* (translated by Mohammad Mehdi Fooladvand). Dar al-Kheir.
- Abdi, Salahuddin, & Abbasi, Nasrin. (2012). A Study of the Novel Al-Sabbar by Sahar Khalifeh Based on Fairclough's Critical Discourse Analysis Model. *Criticism of Contemporary Arabic Literature*, 2(3), 101-123. [In Persian]
- Brahin, Reza. (1989). Storytelling. Alborz. [In Persian]
- Dad, Sima. (2013). *Dictionary of Literary Terms*. Marvarid. [In Persian]
- Fairclough, Norman. (2000). *Critical Discourse Analysis* (translated by Fatemeh Shayeesteh Piran et al.). Media Studies and Research Center. [In Persian]
- Fallah, Ebrahim, & Shafipour, Sajjad. (2018). Discourse Analysis of Surah Al-Shams Based on Norman Fairclough's Model. *Research Journal of Quranic Interpretation and Language*, 7(13), 29-42. [In Persian] <https://doi.org/10.30473/quran.2018.5210>
- Haddadi, Elham, & Gorji, Mostafa. (2012). Discursive and Social Action in the Novel Maddar-e Seft Darajeh Based on Fairclough's Discourse Analysis Model. *Literary Criticism*, ۵(۲), 25-49. [In Persian]
- Horry, Abolfazl. (2009). The Function of Tasreef in Two Quranic Chapters Concerning the Story of Creation in Light of Halliday's Textual Metafunction. *Foreign Language Research*, ۱۴(۵), 101-116. [In Persian]
- Hosseini, Azam al-Sadat, Moti'i, Mahdi, & Lotfi, Seyyed Mahdi. (2018). A Narratological Analysis of the Story of Lady Maryam in the Holy Quran. *Research on Quran and Hadith Sciences*, ۱۵(۳), 1-34. [In Persian] <https://doi.org/10.22051/tqh.2018.21116.2086>
- Ibn Ashur, Mohammad Tahir. (۱۹۸۴). *Al-Tahrir wa al-Tanwir*. Dar al-Tunisia. [In Arabic]
- Ibn Atiyyah al-Andalusi, Abd al-Haqq. (2002). *Al-Muharrar al-Wajiz fi Tafsir al-Kitab al-Aziz* (edited by Abd al-Salam Abd al-Shafi Muhammad). Dar al-Kutub al-Ilmiyyah. [In Arabic]
- Ibn Faris, Ahmad. (۱۹۷۹). *Mu'jam Maqayis al-Lughah* (edited by Abd al-Salam Muhammad Harun). Dar al-Fikr. [In Arabic]
- Jørgensen, Marianne, & Phillips, Louise. (2010). *Theory and Method in Discourse Analysis* (translated by Hadi Jalili). Ney. [In Persian]
- Karami, Mohammad. (2023). *Al-Tafsir li Kitab Allah Al-Munir*. Scientific Printing House. [In Arabic]
- Khafaji, Abd al-Mun'im. (1995). *Literary Criticism Schools*. Dar al-Asriyyah al-Lubnaniyyah. [In Arabic]
- Kolayni, Mohammad ibn Ya'qub. (1987). *Al-Kafi* (edited by Ali Akbar Ghaffari). Dar al-Kutub al-Islamiyyah. [In Arabic]
- Mahbak, Ahmad Ziyad. (2001). *Critical Studies from Myth to Short Story*. Aladdin. [In Persian]
- Makarem Shirazi, Nasser. (1992). *Nemouneh Interpretation*. Dar al-Kutub al-Islamiyyah. [In Persian]
- Makaryk, Irena Rima. (2004). *Encyclopedia of Contemporary Literary Theory* (translated by Mehran Mohajer & Mohammad Nabavi). Agah. [In Persian]
- Mastoor, Mostafa. (2000). *Foundations of the Short Story*. Cheshmeh. [In Persian]
- Mills, Sara. (2003). *Discourse* (translated by Fattah Mohammadi). Hezareh Sevvom. [In Persian]
- Mirsadeghi, Jamal. (1997). *Elements of Fiction*. Sokhan. [In Persian]

- Mohseni, Mohammad Javad. (2012). An Inquiry into Fairclough's Theory and Method of Discourse Analysis. *Cultural-Social Cognition*, 3(11), 63-86. [In Persian]
- Momeni, Mohammad. (2016). A Critical Discourse Analysis of Surah Yusuf Based on Norman Fairclough's Model. Fourth International Conference on Applied Research in Language Studies, Nikan Higher Education Institute. [In Persian]
- Parvini, Khalil. (2000). *Literary and Artistic Analysis of Qur'anic Stories*. Farhang Gostar. [In Persian]
- Rezaei Esfahani, Mohammad Ali. (2014). *Preliminary Interpretation of the Holy Quran*. Al-Mustafa International Research Institute. [In Persian]
- Sabuni, Mohammad Ali. (1989). *Rawa'i' al-Bayan fi Tafsir Ayat al-Ahkam*. Maktabat al-Ghazali. [In Arabic]
- Sabzevari, Mohammad. (1986). *Al-Jadid fi Tafsir AL-Quran Al-Majid*. Dar al-Ta'aruf lil-Matbu'at. [In Arabic]
- Sadeqi Tehrani, Mohammad. (1986). *Al-Furqan fi Tafsir al-Quran bi al-Quran*. Farhang-e Eslami. [In Arabic]
- Salehi, Peyman, & Afshar, Tahereh. (2019). Critical Discourse Analysis of the Story of Prophet Moses (pbuh) in the Holy Quran Based on Norman Fairclough's Model. *Quranic Research Journal*, 24(3), 59-82. [In Persian] <https://doi.org/10.22081/jqr.2018.51728.2136>
- Soltani, Seyed Ali Asghar. (2008). *The Power of Discourse and Language*. Ney. [In Persian]
- Tabarsi, Fazl bin Hassan. (1993). *Majma' al-Bayan fi Tafsir al-Quran* (edited by Abolqasem Gorji). University of Tehran. [In Arabic]
- Tabatabaei, Seyed Mohammad Hossein. (2011). *Al-Mizan Interpretation of the Quran*. Al-A'lami Institute for Publications. [In Arabic]
- Tunji, Mohammad. (1999). *Al-Mu'jam al-Mufasssal fi al-Adab*. Dar al-Kutub al-Ilmiyyah. [In Arabic]
- Vahidi Motlagh, Mehdi, Mousavi, Seyyed Reza, & Tarom, Meisam. (2014). Artistic Manifestations in the Stories of the Holy Quran. *Quranic Studies*, 5(19), 109-128. [In Persian]
- Yarmohammadi, Lotfollah. (2004). *Common and Critical Discourse Analysis*, Hermes. [In Persian]
- Zamakhshari, Mahmoud. (1987). *Al-Kashshaf 'an Haqa'iq Ghawamid al-Tanzil*. Dar al-Kutub al-Arabi. [In Arabic]